

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ “TIME” KOMPONENTLİ İDIOMLAR VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİ

Giriş. Hər bir xalqın leksik bazasının zəngin qatını təşkil edən frazeologiyası həmin xalqın tarixi keçmişinin güzgüsü, heçdiyi həyat yolunun aynası adlandırılabilir. Yığcam və lakonik bir ifadədə dərin məzmun və məna əks etdirən frazeoloji vahidlər aid olduğu xalqın məişətini, adət-ənənələrini, həyat tərzinin, məişətini, ayınlərini, dünyagörüşünü, həyata baxışını özlərində təcəssüm etdirirlər. Bu səbəbdən də əsrlərdən bəri cilalanıb bu günümüze qədər gəlib çıxan, xalqın dilində geniş işləklik qazanan, “qanadlı ifadələr” kimi dilçilikdə məlum olan frazeoloji vahidləri, atalar sözlərini, idiomları aid olduğu dilin daşıyıcısı xalqın kimlik vəsiqəsi adlandırmaq olar.

Əsas hissə. İdiomlar frazeologiyanın bir qolu kimi məlum olan, komponentlərinə əsasən tərcümə oluna bilinməyən, bütöv bir vahid kimi götürülən və tərcümə olunan dil vahidləridir [1, 171; 2]. Aid olduğu xalqın linqvokulturologi xüsusiyyətlərini əks etdirən idiomlar dilinin inventarı olduğu xalqın milli və mənavi dəyərlərini, dünyagörüşünü, yaşadığı həyat şəraitini özündə əks etdirən ifadələrdir. İngilis dilinin idiomları çox rəngarəng və ingilis dilini öyrənənlən üçün kifayət qədər çətindir. Bu səbəbdən də müasir ingilis dilində tez-tez işlənən idiomların semantikasının açılıb təhlil olunmasının böyük əhəmiyyəti var. “Time” sözü ilə bağlı idiomların məna tutmunda məqsəd, şərait, vəziyyət, fürsət, məqam və möhlət semantik çalarlarının [3; 4; 5; 6; 7] təhlili bu idiomların daşıyıcıları olan xalqın inkişaf tarixinin mərhələlərinin tədqiqində, bu xalqın mədəniyyətinin formalaşmasında, həmin xalqın bədii və estetik dünyagörüşü arasındakı əlaqənin aydınlaşmasında faydalıdır.

Məqsəd bildirən idiomlar idiomatik ifadələr insan fəaliyyətinin məqsədinin göstərilməsinə xidmət edir. Məsələn: *Play for time*- vaxt udmağa çalışmaq, vaxtı uzatmağa çalışmaq, *Stall for time*- vaxt udmağa çalışmaq, vaxtı uzatmağa çalışmaq. “How did you get here?” “How? You wouldn’t believe me if I told you! Liszt was stalling for time.” (S. Heym, “Of Smiling Peace”) - “Siz bura neçə düşmüşünüz?” “Neçə?” List vaxtı uzatmaq üçün sualdan yayındı. “Əgər danışsam, mənə inanmazsınız”. *Sell time*- “vaxtı satmaq”, radio və televizorda pul ilə çıxış etmək imkanı vermək.

To the big advertiser the broadcasting stations came with an offer to “sell time” (Daily Express) - Geniş yayımlı radiostansiyalar böyük reklam agentliklərinə müəyyən məbləğə efir vaxtı təklif etdilər. *Spar for time* - vaxt udmaq üçün mübahisə etmək, dalaşmaq, They agreed to spar for time- to do anything for time. - Onlar qərara gəldilər ki, indi onlar üçün əsas vaxt udmaqdır - mübahisə etmək, savaşımaq, anğaq vaxt udmaq. *Take one’s time (over smth)* - tələsməmək, gözləmək. “Look Alan,” he said “In a situation like this it’s best to take some time and think it out.” (D. Carter, “Tomorrow is With Us”) - Qulaq as Alan, - Gəykl dedi. - Belə vəziyyətdə ən yaxşısı tələsməmək, gözləməkdir.

Şərait mənalı idiomatik ifadələr insanın fəaliyyətinin hansı şəraitdə gərəyan etdiyini, baş verdiyini əks etdirir. Məsələn: *At no time* - heç vaxt, heç bir halda. It happened that they were delayed on the island for several days and the captain, at no time a man to hurry, made no effort to shorten his stay. (S. Maugham “Honolulu”). - İş elə gətirdi ki, onlar bir neçə gün bir adada yubandılar. Kapitan isə heç vaxt tələsən adam deyildi və orda qalmasını qısaltmaq üçün heç bir gəhd etmədi. *the devil’s own time*- çox çətin vaxt, ağır şərait, He had the devil’s own time with yellow fever - O, sarı qızdırmaya tutuldu və xəstəlik çox ağır keçdi. *Hard times*- ağır zamanlar, ağır çağlar, Even then, twenty years ago when he had got the job he had been with Latimer longer than anyone else; slept in the byres there as a boy, seen the farm grow, been married from the farm-house and, over these last years, helped Mr. Latimer’s sons to keep things going through the hard times by building up the flocks and breeding Clydesdales. (M. Bragg “The Hired Man”). - Hətta onda, iyirmi il əvvəl onun işi olanda da o, başqalarından Latimerə yaxın idi. Balağa oğlan kimi mal damlarında yatırdı, tarlaların beğərməyinə baxırdı, kənddən evlənmişdi və bu keçən illərdə çox çətin vaxtlarda Latimerin oğlanlarına Klaydesteyl atlarını yedirtmək və kətan hazırlamaqda kömək etmişdi. *Knock smb. out of time*- kimisə sıradan çıxarmaq ... a ride of eleven miles in the hour may just mean knocking a man out of time- Bir saata on bir mil velosipeddə getmək hər bir adamı sıradan çıxara bilər.

Vəziyyət mənalı idiomatik ifadələr insanın müəyyən bir vəziyyəti, psixoloji anı ilə bağlıdır. Məsələn: *The time is out of joint*- vaxt arasında əlaqə itdi, zaman arasında rabitə itdi.

Constance merely shook her head. She was very depressed... Gloom reined. To Constance particularly, as Amy had given notice and as Cyril was “remis,” it seemed really that the time was out of joint and life unworthy living. (A. Bennet “The Old Wives’ Tale”). - Konstans sadəgə olaraq başını yellədi. O, çox məyus idi... Ümitsizlik hökm sürürdü. Eminin xəbərdarlıq etdiyinə görə, Sirilin “başsoyuq” olduğuna görə, Konstansa xüsusilə elə gəlirdi ki, zamanın rabitəsi itib və həyatda yaşamağa dəyməz. *Behind the times*- zamanla ayaqlaşmayan, həyatdan geri qalan,

“You know that dreadful woman who comes down with Basil Blake?” “That terrible peroxide blonde?” miss Hartnell was slightly behind the times (A. Christie “The Body in the Library”). - Siz Basil Bleyklə aşağı gələn o zəhlətökən qadını tanıyırsan? O dəhşətli sarışını? Xanım Hatnel bir az zəmanədən geri qalmışdı. *Have no time to spare*- kiməsə vaxt ayırmaq iqtidarında olmamaq, başqası üçün vaxtı olmamaq. “It seems so babyish for me to be going to night school. But I wouldn’t mind that if I thought it would pay. But I don’t think it will pay. I can do the work quicker than they can teach me. It would be a loss of time”-he thought of her and his desire to have her - “and I

²⁰ Bakı Dövlət Universiteti

can't afford the time. I haven't time to spare, in fact" (J.London. "Marten Eden"). - Geğə məktəbinə getmək mənim üçün uşaqlıq olar. Əgər onun bir xeyri olsa yenə heç nə deməzdim. Amma, mənə, onun heç bir xeyri olmayacağı. Onların məni öyrətdiklərindən də tez işi özüm öyrənə bilərəm. Bu vaxt itirmək olardı. - O, qızı və onunla olmaq arzusu xatırladı. - Mənim vaxtım yoxdur. Həqiqətən də mənim kiməsə sərf etməyə vaxtım yoxdur. *Have a good time* – vaxtını yaxşı, səmərəli keçirtmək. He kept the conversation within conventional lines; but all the while he was exchanging secret, unobserved smiles with Mrs. Hand, who he realized at once had married Hand for his money, and was bent... to have a good time anyhow (Th.Dreiser "The Titan"). - O, söhbəti məxvi saxladı. Amma bütün bu müddəti o, xanım Həndlə gizli-gizli baxışdı və dərhal başa düşdü ki, qadın ərinə pülünə görə ərə gedib və hər halda vaxtını yaxşı keçirir. "*Have the time of one's life*- həyatdan zövq almaq; ömrünün ən yaxşı çağını yaşamaq.

When Bert came home three months later his side of the story was spilled... and he'd had the time of his life, including breakfast on a tray in the morning. (A.Sillitoe. "Key to the Door"). - Üç ay keçəndən sonra Bert üç ay sonra evə gələndə, onun əhvalatının üstü açılmışdı ... və səhər çağı qarşısında məğməyidə səhər yeməyi ömrünün ən yaxşı çağlarını yaşayırdı. *Beat smb's time*- kiminsə dostunu, nişanlısını əlindən almaq. After about a year we came to a parting of the ways. What made so mad was that once again another woman beat my time (E.S.Gardner "Some woman Don't Wait")- Təxminən bir il sonra biz ayrıldıq. Məni bu dəfə əsəbləşdirən, onu mənim əlimdən hasısa bir qadının alması oldu. *Give smb. a hard time*- - narahat etmək, qanını qaraltmaq, gəna gətirmək.

Jane gave her mother a hard time on the bus by fighting with her sister and screaming- Ğeyn avtobusda qışqırmaq və bağısı ilə dalaşmaqla anasını gəna gətirdi. *Give smb. the time*- kiminsə dalınğa sürünmək, kimləsə gəzmək, kimləsə oturub-durmaq. I was personally acquainted with at least two girls he gave the time to. That's the truth. (J.Salinger "The Catcher in the Rye") - Şəxsən mən onun gözdiyi ən azı iki qızla tanış idim. Bu həqiqətdir. *Give smb. the time of day* - 1. salamlamaq, 2. vaxt keçirmək, boş-boş danışmaq,

He knows me. I've passed the time of day with him on the street. (M. Dickens "The Angel in the Corner")- O, məni tanıyır. Küçədə görüşəndə biz salamlışıq. Martha- I wonder what she wants. Constance- Perhaps to pass the time of day. (W.S.Maugham "The Constant Wife"). Marta- Maraqlıdır, ona nə lazımdır? Konstans- Yəqin boş-boş danışmaq istəyir. *Live on borrowed time*- ömrünün sonu olmaq, məhvə məhkum olmaq, I knew I was lost the minute you entered my house. From then on I lived on borrowed time. (S.Heym "Hostages")- Siz mənim evimə daxil olanda mən anladım ki, ömrümün sonudur. *Make a time over smth.* - həyağanlanmaq, nəyə görəsə səs- küy salmaq, She doesn't weep at the parting or make any time over it- Ayrılanda o, nə ağladı, nə də həyağanlandı. *Serve one's time*- xidməti müddətini çəkib qurtarmaq.

Having served his full time in India ... he was free to come home and stay with a good pension (W.Thackeray "Vanity Fair"). - Hindistanda tam xidməti müddətini başa vurub, evə gəlmək və yaxşı təqaüd almaq üçün azad olundu. *She is near her time*- o, tezliklə doğacağı. *Keep abreast of times*-həyatdan, zamandan geri qalmamaq, zamanla, dövrlə ayaqlaşmaq; *Keep up with the times* - həyatdan, zamandan geri qalmamaq, zamanla, dövrlə ayaqlaşmaq; *March with the times*- həyatdan, zamandan geri qalmamaq, zamanla, dövrlə ayaqlaşmaq; *Move with the times*- həyatdan, zamandan geri qalmamaq, zamanla, dövrlə ayaqlaşmaq; "The trouble with you my dear fellow "Henry replied, "is that you won't march with the times" (P. H. Johnson "Catherine Carter"). - Mənim əzizim, sizin bədbəxtliyiniz odur ki, siz zamanla ayaqlaşmırsınız. *The time is right*- The time is right to invest in a house because real estate prices are low now. - İndi evə pul xərqləmək üçün münasib vaxtdır, çünki, evlərin qiyməti aşağı düşüb. Fürsət, məqam mənalı idiomatik ifadələr. Bu idiomlar insan fəaliyyətinin müəyyən bir məqamda olan prosesini və yaxud hər hansı bir fürsəti əks etdirir. Məsələn: *Bide one's time*- münasib an, məqam gözləmək, Harold did not always spill the beans at once; he would bide his time and adopt a sphinx like air- Həröld heç vaxt təzə xəbərləri dərhal deməzdi. O, üzünə sirlə bir ifadə verərdi və münasib məqam gözləyərdi. *Fill in the time*- vaxt doldurmaq, Though Getliffe was good at filling in one's time, though I marked down every case in London that was not sheer routine, still there were days, stretches of days, when all I could do was read as though I were still a student and, instead of gazing from my garret over the roofs, look out instead over the Temple gardens (C.Snow. "Time of Hope"). - Baxmayaraq Qetlif vaxt doldurmaq üçün yaxşı idi, baxmayaraq ki, mən Londonda əsl qayda olmayan hər bir halı qeyd etmişdim, hələ də elə günlər var idi ki, sanki mən tələbə idim və çardağımdan yollara, məbədin bağlarına baxmaq əvəzinə, etdiyim şey ancaq oxumaq idi. *Time and tide wait for no man*- vaxt gözləmir.

Nəticə. İngilis dilindənin leksik bazasının əhəmiyyətli bir qolunu təşkil edən frazeologiyanın bir qolu olan idiomların araşdırılıb öyrənilməsi, onların ifadə etdikləri məna və məna çalarlarının müəyyən edilməsi və Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi bu gün dünyada global dil kimi tanınan və öyrənilən, müxtəlif dil daşıyıcıları olan xalqlar arasına ünsiyyət vasitəsinə çevrilən ingilis dilinin leksik bazasına daha dərinədən yiyələnməyə kömək edir. Tərkib hissələrinə parçalanmayan, ibarət olduğu komponentlərin daşdığı mənadan fərqli bir mənanı ifadə edən, bütöv bir dil vahidi kimi tərcümə olunan, dili və xüsusilə, həmin dildə olan yazılı və şifahi ədəbiyyat nümunələrini zəngin, dolğun, rəngarəng edən idiomların ifadə etdikləri məna çalarları rəngarəng, məzmunlu və çoxşaxəlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Arnold I.V. The English Word. Moscow-"Высшая школа"-1986.
2. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Москва- «Международные отношения»- Москва, 1972
3. İngiliscə-Azərbaycanca Lüğət, Bakı: Qismət, 2003
4. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. Москва- «Русский язык»-1984
5. Abby Lingvo 9.0. Multilingual Electronic Dictionary, <http://www.Lingvo.com>.

6. The Oxford English Dictionary, Volume XI, T-U, Oxford, At the Clarendon Press.
7. Webster's New International Dictionary of the English Language, Second Edition, unabridged, London^ G. Bell& Sons, Ltd, Springfield, Mass.G&C. Merriam Co. (1934), Volume11, Letters M-Z, with Appendices.

Açar sözlər: leksikologiya, frazeologiya, idiom, semantika.

Keywords: lexicology, phraseology, idiom, semantics.

Ключевые слова: лексикология, фразеология, идиома, семантика.

Xülasə

Bu məqalə müasir ingilis dilində “zaman” komponentli idiomlardan və onların Azərbaycan dilinə tərcüməsindən bəhs edir. Frazeologiyanın qollarından biri olan idiomlar təşkil olunduğu komponentlərin ifadə etməyi fərqli bir mənə ifadə edir. Müasir ingilis dilində idiomlar bütöv bir ifadə və ya söz kimi tərcümə edilə bilər. Məqalə müəllifi ingilis müəlliflərinin əsərlərindən götürülmüş nümunələr əsasında termin, şərt, məqsəd və şans bildirən deyimləri təhlil edir. Bu deyimlər dilinə mənsub olduqları xalqın linqvokultural xüsusiyyətlərini təsvir edir.

The Idioms with the Component “Time” in modern English and their translation into Azerbaijani Summary

This article deals with the English idioms with the component “Time” in modern English and their translation into the Azerbaijani language. Being one of the branches of phraseology idioms express a certain meaning of which its components don't express. The idioms in modern English may be translated as a whole expression or word. On the basis of the examples taken from the works of the English writers the author of the article analyses the idioms denoting term, condition, purpose and chance. These idioms describes the linguocultural peculiarities of the people whose language they belong to.

Идиомы с компонентом «время» в современном английском языке и их перевод на азербайджанский язык

Резюме

В данной статье рассматриваются английские идиомы с компонентом «время» в современном английском языке и их перевод на азербайджанский язык. Будучи одной из ветвей фразеологии, идиомы выражают определенное значение, которое не выражают ее компоненты. Идиомы в современном английском языке могут переводиться как целое выражение или слово. На основе примеров, взятых от работ английских авторов, автор статьи анализирует идиомы, обозначающие срок, условие, цель и шанс. Эти идиомы описывают лингвокультурологическими особенностями людей, языку которых они принадлежат.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva